

Történelemtudományi Doktori Iskola
Dr. Székely Gábor
egyetemi tanár

Assziriológiai Doktori Program
Dr. Dezső Tamás
habilitált egyetemi docens

A doktori értekezés tézisei

Az Újasszír Birodalom keleti expanziója

témavezető: Dr. Dezső Tamás
habilitált egyetemi docens

készítette: Vér Ádám

Budapest
2011

Disszertációmiban az Újasszír Birodalom (912–609) által a Zagrosz-hegységben kialakított öt tartományt (Zamua, Bīt-Hamban, Parsua, Kišessim és Harhar) vizsgálom. E tartományok földrajzi elhelyezkedését, kialakítását és működését azonosítom. Míg az asszír magterületről nyugatra folytatott hódítások kronológiai, földrajzi és társadalomtörténeti vonatkozásait is részletesen feldolgozta a szakirodalom (Kessler 1980, Lamprichs 1995, Yamada 2000, Bagg 2007), a disszertáció témáját képező keleti expanzióról eddig nem készült monografikus feldolgozás.

VIZSGÁLT FORRÁSOK

A kutatás forrásbázisát az ékírástól származó szövegek, régészeti források és képi ábrázolások képezték. Az *ékírástól származó források* filológiai feldolgozása során az asszír királyfeliratok, az asszír királyi levelezés és az állami adminisztráció szövegei, az asszír eponymos (*limmu*) jegyzékek, a babilóni királyfeliratok, a Babilóni Krónika, valamint egy, a Zagroszban keletkezett bronztárgy feliratának filológiai elemzését végeztem el. A *régészeti források* közül a Középső-Zagrosz lelőhelyeinek (Godin-Tepe, Tepe Nús-e Dzsán, Baba Dzsán-Tepe) ásatási publikációit, valamint a Mahidast- és a Kangavar-völgy régészeti terepbejárásaink publikációit, míg a *képi ábrázolások* közül az asszír palotadomborművek és a Középső-Zagrosz vidékén előkerült két királyi sztélé ábrázolásait vizsgáltam.

AZ ÚJASSZÍR KORI ZAGROSZ TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

Az asszír keleti hódítások kiterjedésének vizsgálatakor historio-geográfiai problémákba ütközünk. Ezen problémákat jól szemlélteti az Újasszír Birodalom tartományi rendszerének legutóbbi a összefoglalása, amelyben Karen Radner a 7. században létező 70 tartomány közül csupán a Zagroszban találhatóakat nem vitte térképre (Radner 2006).

Ebben a fejezetben megpróbálom bemutatni az újasszír kori Zagrosz történeti földrajzával foglalkozó szakirodalom legfontosabb problémáit, majd a vonatkozó valamennyi írott forrás (királyfeliratok, levelek és adminisztratív szövegek) összegyűjtése és együttes elemzése alapján igyekszem meghatározni a zagroszi asszír tartományok helyzetét. Mindez egyrészt segíthet tisztázni az egymásnak ellentmondó, és gyakran egymással dialógust sem folytató vélemények érvényességét, másrészt pontosíthatja az asszír birodalmi expanzió kiterjedéséről való tudásunkat, és a történeti rekonstrukciók elengedhetetlen feltételének számító idő koordináta mellett a tér koordináták megállapítását.

Az újasszír kori Zagrosz területéről a vizsgált korszakban több száz toponíma ismert az asszír forrásokból. Ugyanakkor e zord hegység területén rendkívül kevés régészeti feltárás folyt, alig kerültek elő innen írásos források, amelyek alapján az asszír forrásokban szereplő toponímákat valós térképre lehetne rajzolni. A vidék történeti földrajzi rekonstrukciójához tehát először el kellett készíteni a forrásokból ismert toponímák egymáshoz viszonyított elhelyezkedésük alapján kialakított hálózatát. Majd e hálózat birtokában meg

kellett taláni azokat a fix pontokat, amelyekhez a toponíma-hálózat lehorgonyozható, és a valós térképre vetíthető. A térség történeti földrajzának valamennyi kérdését újabb források előkerüléséig nem lehet biztosan megválaszolni, azonban a szakirodalomban egymással párhuzamosan létező elméletek közül a Louis D. Levine által az 1970-es években kifejtett ún. minimalista koncepciót (Levine 1973 és 1974) az azóta ismertté vált forrásokkal valamint új kritikai érvekkel sikerült alátámasztanom, és részben pontosítanom, a konkurens elméleteket pedig – legalábbis a jelenlegi forrásbázis alapján – megcáfolnom.

Az Asszír Birodalom fennállása során nagyon ritkán alakított ki közigazgatási egységeket – tartományokat – a magashegységek földrajzi övezetében. Nyugati irányban végrehajtott expanziója során a Birodalom sokáig nem is találkozott ilyen alakzatokkal. A legészakibb asszír tartomány, Amīdu (ma Diyarbakır) mindössze 600 méter tengerszint feletti magasságával egy fennsík közepén fekszik, az igazi hegyvidék ettől északra, a hajdanvolt asszír határon túl kezdődik. Kelet felé haladva a következő jelentős asszír határtartomány Tušhan (ma Ziyaret Tepe) a Tigristől délre, a Tur-Abdin területén feküdt, és a Tur-Abdin hegyes vidéke (600–1200 m) a Tigris túlsópartján kezdődő magashegységekhez képest inkább dombságnak tűnik, mint hegyiségnek. Az Asszír és Urartu között húzódó hegyvidéken az asszírok sohasem alakítottak ki tartományokat, meghagyták vazallusi függésben Šubria, Ukku és Kummu (mai Beytüşşebap és

vidéke) 1400–2000 méter magas völgyekben fekvő apró államait, amelyeket 2600–3200 méter magas hegyek öveztek.

Az első – és jószerével egyetlen – övezet, ahol Asszíria a magashegyvidéken közigazgatási egységeket alakított ki, a dolgozatban vizsgált terület. Azok a völgyrendszerek, amelyekben e tartományok létrejöttek, 1300–1600 méter magasságban feküdtek, az őket övező hegyek nemritkán a 3000 méteres magasságot is meghaladták, és a völgyeket összekötő utak 2000 méter magasságú hágókon futottak keresztül. Ez praktikusán azt jelentette, hogy e tartományok a tél folyamán 3-4 hónapra teljes elzártságban élt, a külső katonai segítségnyújtás ezekben a hónapokban jóformán lehetetlen volt.

E speciális földrajzi adottságokkal rendelkező terület hatékony ellenőrzésére az asszír birodalmi expanzióknak is speciális uralmi formát kellett kialakítania, és ennek ára volt.

ASSZÍR BERENDEZKEDÉS A ZAGROSZI TARTOMÁNYOKBAN

Ebben a fejezetben a Középső-Zagrosz vidékén létrehozott asszír tartományok kialakítását, működését és az asszír berendezkedés jellemző vonásait vizsgálom. Először igyekszem rekonstruálni az asszír hódítást megelőző állapotokat, a helyi népesség ethnikai viszonyait, életformáját és településszerkezetét, illetve számot adni ezen rekonstrukció elméleti és gyakorlati nehézségeiről. Megpróbálom azonosítani azokat a már meglévő társadalmi alrendszereket, amelyek lehetővé tették az asszír birodalmi adminisztráció hatékony és tartós működését a zagroszi

tartományok kialakulása nyomán (II.1). Ezt követően az asszír hódítás menetét és gyakorlati következményeit vizsgálom: az áttelepítéseket, városok átépítését vagy új települések kialakítását, erődök és kereskedelmi központok építését. Tehát mindazokat az erőfeszítéseket, amiket az asszír hatalom annak érdekében tett, hogy a területet összhangba hozza az Asszír Birodalom alrendszerével (II.2). A harmadik alfejezet (II.3) fő célkitűzése az asszírok által kialakított adminisztráció szintjeinek rekonstruálása és az egyes hivatalok feladatainak elkülönítése. Ezt követően azokat a politikai "eszközöket" vizsgálom, amellyel Asszír hódítások nélkül is képes volt érvényesíteni akaratát a birodalmi periférián (az *adê*, a *qêpu* és a "kedves beszéd" [*dibbî t̄abūti issīšu(nu) dabābu*] intézményét) (II.4).

A birodalmi integráció megrajzolásakor társadalom- és intézménytörténeti kérdések merültek fel. A Középső-Zagrosz területén a nemzetségi keretek között élő zagroszi lakosság számára, a nemzetségfők (*bēl āli*) hatalma jelentette a legmagasabb fokú politikai integrációt. A városias civilizációk és komplex hatalmi struktúrák integrációjából kinőtt Asszír Birodalomnak ezen a vidéken magának kellett létrehozni azokat az alrendszereket, amelyek birodalmi ellenőrzésével magához kapcsolhatta e területet. A zagroszi asszír tartományok létrejöttének legérdekesebb vonása a helyi elit, a *bēl ālik* hatalomban tartása és birodalomhoz kötése az *adê* eskü és a kölcsönös előnyökkel járó asszimilációs stratégia lehetőségével. Dolgozatomban sikerült a zagroszi asszír tartományokban az adminisztráció

szintjeinek és hatásköreinek azonosítása. Ennek egyik legfőbb hozzáadéka annak felismerése és alátámasztása lett, hogy az asszír tartományi hatalommal párhuzamosan a térségben a helyi elit tagjai továbbra is hatalomban maradtak. Egy városias civilizációból kinőtt asszír birodalmi adminisztráció a vérségi alapon szerveződő zagroszi társadalmat nem átalakította, hanem saját intézményeit meghagyva integrálta a birodalomba. Ez az Újasszír Birodalom más területein nem ismert feladatokat rótt a zagroszi tartományok asszír adminisztrációjára, nevezetesen a helyi elit asszírbarát hangulatának kialakítását és folyamatos fenntartását.

AZ EXPANZIÓ MOZGATÓRUGÓI

Mindez miért érte meg az Asszír Birodalom számára? Ha sehol máshol nem hoztak létre tartományokat a magashegységek övezetében (leszámítva Tabal rövid, csupán 713 és 711 közötti birtoklását), itt miért tették ezt meg? A kérdésre számos választ dolgozott már ki a történettudomány, kezdve a méd törzsek jelentette veszélyek elhárítására indított preventív háborúk gondolatától egészen a lótenyésztő övezetek meghódításának kényszeréig. – Dolgozatom harmadik fejezetében nem kívánom egyetlen okkal magyarázni az asszír hatalomnak a Zagrosz-hegységben folytatott közigazgatási terjeszkedését. A számos tényező közül hármát emelek ki:

1. Ezen a területen haladt keresztül az Iráni-fennsíkot és Mezopotámiát összekötő legfontosabb kereskedelmi útvonal, a Nagy Khorászán út. Az ezen az útvonalon haladó távolsági kereskedelem jelentősége rendkívül felértékelődhet az Indus-

völgy és Mezopotámia között húzódó alternatív tengeri kereskedelmi útvonal időleges elapadásával.

2. Bár mára egyre elfogadottabbá válik az a nézet, hogy Asszíria belső tartományaiban is képes volt a hadsereg számára stratégiai jelentőségű ló tenyésztésére, az ezen a területen fekvő 1500–2000 méter magasságú legelők nagyon kedvező feltételeket biztosítottak a lovak szaporítására és gondozására.

3. És végül, az emberi erőforrást emelném ki, mint az asszír terjeszkedés egyik fontos mozgatórugóját. A 9. századtól kezdve a zagroszi tartományok kialakításáig (8. század közepe) az asszír hadseregbe tömegével sorozták be a hegyvidéki államok legyőzött hadseregeinek katonáit. A tartományok létrehozása után, a hatalmukban meghagyott (sőt megerősített) *bēl ālik* saját csapataikkal évről évre együtt vonultak hadjáratra az asszír sereggel. Ők a lótenyésztő vidékek legfontosabbikán éltek, ezért lovas katonákat állítottak, amelyek felszerelése és kiképzése rendkívül költséges feladat volt, ugyanakkor katonai értelemben a kor elit fegyvernemének számítottak.

Dolgozatom végén magyar fordításban közlöm a térség irányába indított hadjáratokról készült asszír királyfeliratok szövegét. Valamint átírásban és magyar fordításban adom közre a zagroszi asszír tartományokra vonatkozó leveleket és adminisztratív szövegeket.

- Bagg 2007: Bagg, Ariel M., *Die Orts- und Gewässernamen der neuassyrischen Zeit. Teil 1: Die Levante*, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VII/1, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2007.
- Kessler 1980: Kessler, Karlheinz, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmezopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausens v. Chr.*, Beihefte zum Tübingen Atlas des Vorderen Orients 26, Wiesbaden: Ludwig Riechert, 1980.
- Lamprichs 1995: Lamprichs, Roland, *Die Westexpansion des neuassyrischen Reiches. Eine Strukturanalyse*, Alter Orient und Altes Testament 239, Kevelaer – Neukirchen-Vluyn: Butzon & Becker – Neukirchener Verlag, 1995.
- Levine 1973–1974: Levine, Louis D., "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros I.": *Iran* 11 (1973) 1–27 és "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros II.": *Iran* 12 (1974) 99–124.
- Radner 2006: Radner, Karen, "Provinz, C. Assyrien": *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, Bd. 11/1–2*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2006, 42–68.
- Yamada 2000: Yamada, Shigeo, *The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmanesar III (859–824 B.C.) Relating to His Campaigns to the West*, Culture and History of the Ancient Near East 3, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000.